

Regionalizmy poznańskie w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego (na tle praktyki rejestrowania wielkopolanizmów w słownikach ogólnych języka polskiego)*

Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0001-7589-0309

Poznań Regionalisms in *Wielki Słownik Języka Polskiego* Edited by Piotr Źmigrodzki (Against the Background of the Practice of Registering Greater Poland Regionalisms in General Polish Language Dictionaries)

ABSTRACT: The aim of the presented text is to show the functioning of the Poznań regionalisms in *Wielki Słownik Języka Polskiego PAN* (Polish Academy of Sciences's Great Polish Dictionary) edited by Piotr Źmigrodzki against the background of the practice of registering the regionalisms of Greater Poland in general Polish language dictionaries, from the dictionaries of the New Poland to the dictionaries from the beginning of the 21st century. The comparison of 20 Poznań regionalisms listed in *WSJP PAN* with their attestations in earlier works proves conclusively that regional Polish is still a living variety of the language. The dictionary edited by Źmigrodzki

qualifies in this way, to a large extent, the new units, not included at all in the earlier works or noted in them without any information on their geographical character. This practice applies to 14 entries, i.e. 70% of the selected Greater Poland regionalisms. On the other hand, only 6 words continue their regional characterisation from earlier works, although they were noticed in them very inconsistently. Moreover, an analysis of the lexicographic metrics of the Greater Poland regionalisms proves the changes in their meanings – the disappearance of old meanings, now often obsolete, and the appearance of new ones.

KEYWORDS: lexical regionalism, lexicography, *Polish Academy of Sciences's Great Polish Dictionary*.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The author declares that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: The author assumes sole responsibility for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

* Tekst wygłoszony podczas konferencji naukowej dedykowanej pamięci Profesora Bogdana Walczaka, zatytułowanej *Kulturowe aspekty ewolucji języka. Słowa i słowniki*, która odbyła się w Wągrowcu w dniach 14–16 listopada 2023 roku.

W niezwykle cennym oraz bogatym dorobku naukowym Bogdana Walczaka sporo miejsca zajmują pozycje dotyczące miejskiej polszczyzny Poznania. W jej obrębie Profesora zajmowały zarówno dociekania historyczne, jak i współczesne aspekty funkcjonowania gwary poznańskiej¹. Swoistym podsumowaniem badań z tego zakresu jest współredagowany przez Niego *Słownik gwary miejskiej Poznania* [dalej: SGMP]. Jego publikacja w 1997 roku niewątpliwie dowiodła, że „w obszarze [...] badań [nad polszczyzną miejską Poznania – A.P.W.] zrobiono już bardzo dużo. Upoważnia to do stwierdzenia, że polszczyzna Poznań należy do najlepiej opracowanych odmian miejskich w Polsce. Niemniej jednak wiele jeszcze do zrobienia pozostaje” [Piotrowicz, Walczak, Witaszek-Samborska 2006: 111].

Wiedział o tym doskonale mój Mistrz, który skutecznie skierował moje zainteresowania naukowe w stronę problematyki regionalistycznej. Za swoją naukową dewizę uznałam Jego słowa, że w dociekania z zakresu terytorialnego zróżnicowania polszczyzny nie można zrezygnować z żadnego typu źródeł, gdyż nasza wiedza w tym względzie jest fragmentaryczna – tak w wymiarze czasowym, jak i przestrzennym. Ponieważ szczególnie interesujące zdawały mi się wówczas – i nadal za takie je uważam – badania nad leksyką regionalną prowadzone przez pryzmat dzieł leksykograficznych, przeprowadziłam eksцерpcję słowników ogólnych języka polskiego pod kątem odnotowanych w nich regionalizmów leksykalnych. Pod kierunkiem Profesora napisałam najpierw na ten temat pracę magisterską, szereg artykułów naukowych, wreszcie zrealizowałam grant, którego zwieńczeniem była dysertacja doktorska. Analiza materiału zgromadzonego w słownikach z doby nowopolskiej oraz w dziełach późniejszych pozwoliła na odtworzenie historii zarejestrowanych w nich regionalizmów, w tym również wielkopolskich².

Uzyskane na tej podstawie wyniki dowodzą niezbicie, że regionalizmy poznańskie stanowią znikomy procent zarejestrowanych przez leksykografów odrębności leksykalnych. W słownikach doby nowopolskiej [L; SJPDor; SW; SWil] zostało odnotowanych zaledwie 40 haseł o obszarze użycia ograniczonym do Wielkopolski i Kujaw, co stanowi 1,91% zlokalizowanego terytorialnie słownictwa regionalnego [Piotrowska-Wojaczyk 2011: 71–85]³. Z wyjątkiem leksemu

1 Tymi ostatnimi Profesor zajmował się często wspólnie z dwiema wybitnymi badaczkami gwary poznańskiej – Anną Piotrowicz (później: Piotrowicz-Krenc) oraz Małgorzatą Witaszek-Samborską.

2 W niniejszym tekście terminów *regionalizm poznański* / *regionalizm wielkopolski* / *wielkopolanizm* używam wymiennie i traktuję jako synonimy.

3 Najwięcej zlokalizowanych geograficznie prowincjonalizmów dotyczy Kresów (54,64%). Informacje leksykograficzne sytuują je na: Litwie, Ukrainie, Rusi lub ich częściach. Następną

maik ('ludowy obchód witania wiosny polegający na obnoszeniu po domach przystrojonej gałęzi sosnowej i śpiewaniu tradycyjnych pieśni wiosennych; sama ta gałąź przystrojona; gaik'⁴) odnotowanego w SJPDor z informacją o obszarze użycia ograniczonym do *Polski zachodniej*⁵, którą utożsamiam z powyższą dzielnicą, hasłom tej grupy towarzyszą cztery podstawowe wskazania.

Pierwsze wskazanie dotyczy obszaru Wielkopolski, np. **drybanek** (gw. i reg.⁶ *wielkopolskie* 'żelazna podstawka o trzech nóżkach pod garnek; trójnożek'; SJPDor), **kapelus** ('tak w Wielkopolsce zowią wierzchni snop na mendlu'; SWil), **kokot** (daw. dziś reg. 'kogut': „Nazwa literacka [kogut] jest późna, może czeskiego pochodzenia; właściwa Wielkopolska, Śląsk i zachodnia Małopolska do dziś zwą tego ptaka kokotem”. NITSCH Wyb. III, 414⁷; SJPDor), **mazanki** (reg. 'ludowe skrzypeczki wielkopolskie o piskliwych tonach'; SJPDor), **nywoch** (niewod [rodzaj sieci rybackiej – A.P.W.], w dawnym języku Pomorzan i Wielkopolanów *Nywoch* Czack. Pr. 2, 263⁸; L), **odrak** ('Tak nazywają Wielkopoleanie mieszkańców porzecza przedodrzańskiego' [Wincenty – A.P.W.] Pol.; SW), **podkoziołek** (hist. dziś reg. 'a) według zwyczaju ludowego zachowanego w Wielkopolsce zabawa urządzana w ostatni wtorek karnawału, na której młodzież tańczy i bawi się za pieniądze dziewcząt; taniec wtedy tańczony. b) beczka przykryta białym płótnem, na której stoi talerz do zbierania pieniędzy dla grajka na tej zabawie; również sam datek; figurka, lalka, zwykle wyobrażająca chłopca, stawiana obok talerza'; SJPDor), **pólszlednik** (prow. 'w wielkiej Polsce, posiadający pół szladu roli, poślednik, półrolnik, półkmić'; SWil), **pupy** (prow. 'kupy zboża, mędle (w Wielkopolsce)'; SWil), **tytka** (reg. *wielkopolski* 'torebka z papieru; tutka'; SJPDor).

pod względem liczebności grupę hasel stanowią wyrazy małopolskie (30,21%), wśród których zdecydowanie przeważają wyrazy z Karpat i Podkarpacia. Natomiast leksyka pozostałych dzielnic kraju jest prezentowana w sposób o wiele bardziej wybiórczy, najczęściej wręcz marginalny. Wśród zlokalizowanej geograficznie leksyki nowopolskiej do Mazowsza odnosi się 5,45% słownictwa, Śląska – 4,59%, Pomorza i byłych Prus – 3,20%, Wielkopolski i Kujaw – 1,91%.

4 Zachowuję pisownię zgodną z zapisem z poszczególnych cytowanych dzieł.

5 Wskazanie lokalizujące pojawia się w przykładzie użycia zaczerpniętym ze *Wstępu do ludoznawstwa polskiego* Jana Stanisława Bystronia [Warszawa 1939, t. 5: 162; SJPDor]: Z cyklem świąt wielkanocnych łączą się stare pieśni dzieci chodzących po dyngusie lub też (w zachodniej Polsce) z maikiem, mającym symbolizować niegdyś nastanie wiosny.

6 W zapisie zwraca uwagę zastosowanie podwójnej kwalifikacji hasła – jako regionalizmu oraz gwaryzmu. Więcej na temat skomplikowanej relacji regionalizm a dialektyzm / gwaryzm zob. Pelcowa 2006.

7 Kazimierz Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, Wrocław 1955, t. 3.

8 Tadeusz Czacki, *O litewskich i polskich prawach*, Warszawa 1801, t. 2.

Drugie wskazanie stanowią Kujawy: **kapka** ('czepek zwykle z białego muślinu noszony przez kobiety zamężne w niektórych okolicach Polski': „Kobiety [na Kujawach] noszą (...) na głowie chustki duże, wełniane lub jedwabne, zawiązane jak zawój. Mężatki różnią się kapką muślinową.” *Tyg. Ilustr.* 177, 1863⁹; SJPDor), **żak** („Szczególniejsze żaków dawano imię małemu rodzaiovi siatki rybnyj w Kujawach”. *Czack. pr.* 2, 263¹⁰; L).

Jako trzecie wskazanie należy wyróżnić Poznańskie: np. **krysowy** ('tak radcę ziemiańskiego w Poznańskim lud nazywa'; SWil), **landwójt** ('wójt ziemski, urząd w ks. Poznańskim'; SWil), **onegdany** (prow. '(w ks. Pozn.) onegdajszy'; SWil), **petronelka** (*reg. pozn.* 'biedronka'; SJPDor), **włość**, **wołość** ('w Poznańskim) posiadłość ziemiska chociaż mała, do jednego właściciela lub dzierżawcy należąca'; SWil).

Odnotowano ponadto czwarte wskazanie dotyczące województw: poznańskiego, kaliskiego i gnieźnieńskiego. Zalicza się tutaj **surogat**, **surogator** ('zastępca, namiestnik': „W województwach poznańskim, kaliskim i gnieźnieńskim namiestnicy starostów nazywają się surogatorami, w innych podstarostami”; SWil).

Nieco wyżej uplasowały się regionalizmy poznańskie w zestawieniu sporządzonym na skutek ekscerpacji słowników drugiej połowy XX i początku XXI wieku (ISJP; MSJP; PSWP; SJPDun; USJP) [Piotrowska 2006: 271–290]. Odnotowano w nich co prawda zaledwie 10 wielkopolanizmów, ale procentowo stanowi to 7,82% ogółu zlokalizowanych regionalizmów¹¹. Skromniejszy jest natomiast repertuar sposobów geograficznego lokalizowania haseł. W tej funkcji stosowany jest bowiem zasadniczo kwalifikator *reg.[ionalny]* uzupełniony informacją geograficzną o charakterze pomocniczym *pozn.[ańskie]*. Zdecydowanie rzadziej natomiast wskazanie o obszarze użycia hasła stanowi element definicji znaczeniowej (np. **podkoziółek** *reg.* 'wielkopolska zabawa odbywająca się w ostatni wtorek karnawału'; SWJP; **Modrak** to inaczej chaber. Słowo używane zwłaszcza w Wielkopolsce; ISJP) lub mieści się w przykładach użycia (np. **jarzemko**: *Nazwa «jarzemko» w tym znaczeniu* [żelazne okucie na śnicach,

9 „Tygodnik Ilustrowany”, 1863.

10 Tadeusz Czacki, *O litewskich i polskich prawach...*

11 Zestawienie słownictwa terytorialnych odmian polszczyzny dowodzi niezbiecie przewagi leksyki krakowskiej (32,10% regionalizmów). Natomiast słownictwo pozostałych dzielnic kraju jest prezentowane w sposób o wiele bardziej wybiórczy: regionalizmy podhalańskie stanowią bowiem 12,76% zbioru, karpackie – 9,88%, śląskie – również 9,88%, lwowskie – 8,64%, poznańskie – 7,82%, wschodnie – 7,41%, warszawskie – 4,52%, wileńskie – 4,11%, białostockie – 1,65% oraz pozostałe regionalizmy: lubelskie, północno-zachodnie i warmińsko-mazurskie – po 0,41% całości.

do którego przymocowuje się przedni koniec rozwozy wozu – A.P.W.] *występuje w Wielkopolsce na obszarze północno-wschodnim*; PSWP; **petronelka**: *Owad zwany w Galicji biedronką, nazywa się w Wielkopolsce petronelką*; PSWP). Oczywiście należy podkreślić, że powyższe dane mogłyby ulec niewielkim – w moim przekonaniu – modyfikacjom po uwzględnieniu wyrazów prowincjonalnych, nieopatrzonych informacją na temat obszaru użycia. Ustalenie zasięgu terytorialnego haseł o pośrednio wskazanej geografii pozostaje jednakże jak na razie przedmiotem dopiero planowanych badań leksykalnych.

Celem prezentowanego tekstu jest ukazanie funkcjonowania regionalizmów wielkopolskich w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego (dalej: WSJP PAN). Dzieło to nie było bowiem do tej pory przedmiotem moich analiz tak pod kątem teorii, jak i praktyki leksykograficznej¹².

Wybór WSJP PAN jako podstawy materiałowej niniejszego tekstu nie pozostaje przypadkowy. Mimo że nie jest to najobszerniejszy materiałowo słownik ogólny języka polskiego¹³, to o jego wyborze zadecydował fakt, iż słownik ten rejestruje szeroko pojmowane słownictwo współczesnej polszczyzny, a zatem również interesującą mnie warstwę leksyki regionalnej. Mimo że przyjęto w nim zasięg czasowy od 1945 roku, to znaczna część materiału pochodzi z końca XX i początków XXI wieku.

Bazą źródłową słownika jest bowiem przede wszystkim Narodowy Korpus Języka Polskiego (NKJP). Drugim pod względem ważności źródłem jest korpus pomocniczy, stworzony w IJP PAN specjalnie na potrzeby słownika, gromadzący teksty, które z różnych powodów nie znalazły się (i nie znajdują się) w NKJP. Źródłem trzecim jest polski Internet, wreszcie własna ekscerpcja autorów haseł. [Źmigrodzki 2023: 6]

Dodatkowo elektroniczna postać WSJP PAN powoduje, że jego siatka hasłowa nieustannie się powiększa, a słownik zyskuje niepodważalny walor aktualności.

Ze względu na temat niniejszego tekstu bliżej należy przyrzeć się kwestii kwalifikowania geograficznego haseł w WSJP PAN. W części wstępnej, zatytułowanej *Zasady opracowania*, autorzy wyjaśniają:

12 Wyjątkiem jest artykuł: Piotrowska-Wojaczyk 2025.

13 „Liczba gotowych i opublikowanych haseł w kwietniu 2022 roku wyniosła ponad 84 tysiące [...]. Warto jednak podkreślić, że udostępnione hasła są kompletne, opracowane zgodnie z instrukcją dla danego typu hasła, w większości mają bogatą strukturę i zawartość informacyjną” [Źmigrodzki 2022: 131].

Kwalifikator to informacja o tym, że dana jednostka leksykalna należy do słownictwa nacechowanego, charakterystycznego dla pewnych odmian języka, używanego w określonych sytuacjach komunikacyjnych, na konkretnym terytorium. W WSJP PAN występuje ona, podobnie jak w większości słowników języka polskiego, w postaci skrótowych oznaczeń kursywą przed definicją znaczenia, do którego się odnosi. W porównaniu z wcześniejszymi słownikami ogólnymi zasób stosowanych kwalifikatorów jest mniejszy i zasady ich wprowadzania bardziej rygorystyczne. [Żmigrodzki 2023: 33]

I tak jest w istocie. Zrezygnowano z powszechnie stosowanego w praktyce leksyko-graficznej kwalifikatora *reg*, oraz ograniczono repertuar kwalifikatorów geograficznych. Jest ich tu bowiem tylko sześć – przykładowo w USJP stosowano ich dwa razy tyle¹⁴.

Kwalifikatorami dotyczącymi zasięgu geograficznego opatrzone w WSJP PAN regionalizmy leksykalne, czyli „jednostki, które rzeczywiście funkcjonują wyłącznie w języku danego obszaru (również języku inteligencji) i mają zazwyczaj swoje nienacechowane odpowiedniki w innych regionach lub w języku ogólnym” [Żmigrodzki 2023: 35]. Mają one postać skrótów: *krak.* – krakowskie, *lw.* – lwowskie, *pozn.* – poznańskie, *śl.* – śląskie, *warsz.* – warszawskie, *wil.* – wileńskie. Oczywiście, jak podkreślają twórcy słownika, „Skrócenia te należy rozumieć szeroko, jako odnoszące się nie tylko do danego miasta, ale i całego regionu (obszaru językowego), którego dane miasto jest albo było stolicą” [Żmigrodzki 2023: 35].

Ekscerpcję materiału przeprowadziłam poprzez wykorzystanie opcji *wyszukiwanie zaawansowane*, która umożliwia między innymi selekcję haseł opatrzonych konkretnymi kwalifikatorami (lub ich kombinacją) [Żmigrodzki 2023: 10]. Nie musiałam zatem – tak jak było to przy wcześniejszych słownikach – przeprowadzać całościowej analizy linearnej dzieła. Ponieważ jednak moje doświadczenia w pracy nad regionalizmami odnotowanymi w słownikach wydanych przed WSJP PAN pokazały, że często informacje o regionalnym charakterze hasła są podawane nie tylko pod postacią odpowiedniego kwalifikatora, ale też „przemycane” w definicji znaczeniowej, w przykładach użycia czy dokumentacji cytatywowej, postanowiłam ocenić, czy taka praktyka stosowana jest również w analizowanym dziele. W tym celu sprawdziłam, czy wyszukiwanie na

14 Rejestr kwalifikatorów geograficznych stosowanych w USJP przedstawia się następująco: *białost.* – białostocki (Białostoczczyzna), *krak.* – krakowski (Małopolska), *lub.* – lubelski (Lubelszczyzna), *lwow.* – lwowski (Lwów i Ziemia Lwowska), *płn.-zach.* – północno-zachodni (obszar ziem północno-zachodnich), *pozn.* – poznański (Wielkopolska), *śl.* – śląski (Śląsk), *warsz.* – warszawski (Mazowsze), *wil.* – wileński (Wileńszczyzna) [Dubisz 2003: XLV].

podstawie interesującego mnie kwalifikatora pozwala wyekscerpować wszystkie regionalizmy poznańskie odnotowane w słowniku, czy może jednak pewne zostały pominięte w kwalifikowaniu. W materiale WSJP PAN postanowiłam zatem odszukać artykuły hasłowe jednostek określonych w poddanych wcześniej ogładowi dziełach jako wielkopolanizmy, a których być może słownik pod redakcją Żmigrodzkiego nie opatrzył interesującym mnie kwalifikatorem *pozn.*, jednak nie odnalazłam żadnego¹⁵.

Oferowana przez twórców słownika możliwość wyszukiwania konkretnego ciągu znaków w dowolnym składniku artykułu hasłowego pozwoliła z kolei wyekscerpować kilka haseł nieopatrzonych w WSJP PAN kwalifikatorem *pozn.*, ale odnotowanych z interesującym mnie wskazaniem lokalizującym w obrębie definicji hasłowej bądź dokumentacji cytatywnej¹⁶. Są to hasła **gzik**, **modra kapusta**, **nagusy** oraz **pyza**. W tym miejscu zasadne jest pytanie – czy brak kwalifikatora *pozn.* jest wynikiem niedopatrzenia redaktorów, czy też stanowi rezultat przyjętej w dziele koncepcji opisu regionalizmów leksykalnych. Być może wymienione leksemy uznali oni za jednostki ekspansywne, które przekroczyły zasięgiem granice rodzimego regionu, stając się makroregionalizmami albo nawet składnikami leksyki ogólnopolskiej¹⁷.

Ostatecznie przyjąłam, że w materiale WSJP PAN uwzględniono 20 regionalizmów wielkopolskich (15,87%)¹⁸. Ponieważ przy kilku z nich wskazania lokalizujące wystąpiły również w dokumentacji cytatywnej, tego rodzaju informacje uwzględniłam w poniższym wykazie haseł:

- 15 Jedyna informacja lokalizująca, na podstawie której można by ewentualnie zaliczyć hasło do regionalizmów poznańskich, została odnotowana w artykule jednostki **maik** w przykładzie użycia: *etn.[ografia]* przystrojona gałąź, drzewko lub słup używane podczas obrzędów ludowych: „Były też i bardziej wielkopolskie zwyczaje, jak chociażby wspinaczka po maiku, czyli przyozdobionym słupie. Na szczycie ustawiona była nagroda – na przykład butelka trunku” [źródło: NKJP: *Przybyli zbójcy do Muzeum*, „Gazeta Poznańska”, 2003–06–09]. Kolejne cytaty wykazały jednak błędność tej tezy: W całej Polsce, a także w wielu innych krajach słowiańskich wiosnę witano, obnosząc po wsi gaik nazywany też makiem i nowym latkiem [źródło: NKJP: Urszula Janicka-Krzywda: *U progu wiosny*, „Wychowawca” 2002–05].
- 16 Przeprowadziłam wyszukiwanie następujących ciągów znaków (lub ich form fleksyjnych): *Poznań*, *poznaniak*, *Wielkopolska*, *Wielkopolanin*, *Wielkopolanka* oraz utworzonych od nich przymiotników w formie hasłowej, w definicji, w cytatach oraz w połączeniach.
- 17 Stosuję terminologię zaproponowaną przez Sylwię Przeczek. Badaczka zwróciła uwagę na funkcjonowanie makroregionalizmów w obrębie polszczyzny ogólnej mieszkańców Myślenic [Przeczek 2006: 210].
- 18 Powyższe dane uzyskałam w wyniku ekscerpacji słownika w listopadzie 2024 roku. Ze względu na ciągły charakter prac nad WSJP PAN mogą one ulec zmianie.

bamber 1. *pozn.* ‘bogaty gospodarz – właściciel ziemi’; 2. *pozn. pejorat.* [ywne] ‘człowiek prymitywny i nieumiejący się zachować’,

bimba *pozn.* ‘tramwaj’,

garować *pozn.* ‘spać do późna’,

gwiazdor *pozn.* ‘postać rozdająca prezenty w okresie Bożego Narodzenia’,

gzik *kulin.* [aria] ‘rozdrobniony ze śmietaną lub jogurtem twaróg wymieszany z różnymi dodatkami, np. rzodkiewką, szczypiorkiem lub cebulą, typowy dla kuchni wielkopolskiej’,

igliczka *pozn.* ‘druć z uszkiem do robótek ręcznych’,

klekot *pozn.* ‘drewniany przedmiot na dwóch kołach, przypominający taczki, wydający charakterystyczny dźwięk, używany na wsiach Wielkopolski do obwieszczania zbliżających się świąt wielkanocnych’,

kopanka *pozn.* ‘dzieża – naczynie’,

modra kapusta ‘potrawa z gotowanej czerwonej kapusty’: „Pyzy drożdżowe wraz z modrą kapustą i pieczoną kaczką z jabłkami stanowią typowy dla Poznańskiego uroczysty obiad” [źródło: NKJP: Internet],

nagusy *kulin.* ‘kluski w kształcie kulek uformowanych ze startych ziemniaków, podawane jako dodatek do mleka lub zupy w kuchni wielkopolskiej’,

pyra 1. *pozn.* ‘ziemniak – roślina’; 2. *pozn.* ‘ziemniak – jadalna bulwa’,

pyza ‘duża kluska z ciasta drożdżowego, gotowana na parze’: „Po wytrwałych poszukiwaniach udało mi się wreszcie zjeść prawdziwie po poznańsku: czernina i pyzy z kaczką. Kombinacja doskonała” [źródło: NKJP: Piotr Bikont: *Blady biust w kaczym sosie, czyli czym warto raczyć się nad Wartą*, „Gazeta Wyborcza”, 1996–07–26]; „Pieczeń była miękka, umiejętnie przyrządzona, w dobrym sosie własnym, gęstym, choć bez maki i śmietany. Idealne dopełnienie stanowią szagówki, czyli kopytka, albo poznańskie pyzy na parze, do których jednak warto poprosić o dodatkową łychę sosu, bo chłonne są jak gąbka” [źródło: NKJP: Piotr Bikont: *Karmonada, ajsbajn i czyściec*, „Gazeta Wyborcza”, 1998–05–15],

spacerówka *pozn.* ‘mięso z nogi świni’,

szabel 1. *pozn.* ‘fasolka szparagowa – roślina uprawna’; 2. *pozn.* ‘fasolka szparagowa – jadalny strąk wraz z nasionami’,

szabelek 1. *pozn.* ‘ekspresywnie o szablach – roślinie uprawnej’; 2. *pozn.* ‘ekspresywnie o szablach – jadalnym strąku wraz z nasionami’,

szabelkowy *pozn.* ‘związany z szabelką – jadalnym strąkiem wraz z nasionami’,

szabelkówka *pozn.* ‘zupa z szablami – jadalnych strąków wraz z nasionami’,

szablówy *pozn.* ‘związany z szablami – jadalnym strąkiem wraz z nasionami’,

tytka *pozn.* ‘niewielkie płaskie lub prostopadłościennne papierowe lub foliowe opakowanie na różne towary, zwłaszcza sytkie lub drobne’,

wietrznik *pozn.* ‘ptyś’.

Dla pełniejszego oglądu – na przykład w celu wychwycenia tendencji typowych dla kształtowania interesującej mnie warstwy leksykalnej – regionalizmy wyekscerpowane z WSJP PAN zestawiałam z ich słownikowymi poświadczeniami z dzieł wcześniejszych. Takie postępowanie badawcze pozwoliło zrekonstruować metryki leksykograficzne badanych haseł, poczynając od L, a na USJP kończąc. Zestawiam je w poniższej tabeli 1 (zob. Załącznik: *Stopień świadomości regionalizmów poznańskich z WSJP PAN na tle praktyki leksykograficznej*).

W kolumnach od trzeciej do jedenastej przedstawiam kolejne poświadczenia danej jednostki w poszczególnych słownikach; oznaczyłam je skrótem nazwy dzieła nad konkretną kolumną tabeli w następującej kolejności: L, SWil, SW, SJPDor, MSJP, SJPDun, ISJP, PSWP oraz USJP.

Zestawienie regionalizmów poznańskich wynotowanych z WSJP PAN z ich poświadczeniami z dzieł wcześniejszych udowadnia niezbicie, że polszczyzna regionalna to wciąż żywa odmiana języka. WSJP PAN kwalifikuje bowiem w ten sposób w dużym stopniu jednostki nowe, nieuwzględnione w ogóle w dziełach wcześniejszych lub też odnotowywane w nich bez informacji o nacechowaniu geograficznym. Praktyka taka dotyczy 14 haseł, czyli 70% wyekscerpowanych wielkopolanizmów. Są to jednostki: **bimba**, **igliczka**, **klekot**, **kopanka**, **modra kapusta**, **nagusy**, **pyra**, **spacerówka**, **szabel**, **szabelek**, **szabelkowy**, **szabelkówka**, **szablowy**, **wietrznik**. Warto podkreślić, że części z nich (**igliczka**, **klekot**, **nagusy**, **spacerówka**¹⁹) nie odnotował również SGMP.

Natomiast zaledwie 6 haseł kontynuuje swoje regionalne nacechowanie z dzieł wcześniejszych, chociaż dostrzegane w nich bardzo niekonsekwentnie. Są to leksemy: **bamber**, **garować**, **gwiazdor**, **gzik**, **pyza**, **tytka**. Warto podkreślić, że najwięcej regionalizmów wielkopolskich odnotował PSWP, wydany w Poznaniu. Fakt ten potwierdza istnienie związku pomiędzy miejscem wydania dzieła, a więc pochodzeniem jego autorów, a liczbą regionalizmów z tego obszaru odnotowanych w poszczególnych słownikach.

Analiza metryk leksykograficznych wynotowanych wielkopolanizmów dowodzi również zmian znaczeniowych w ich zakresie – zanik znaczeń dawnych, często dziś już nieaktualnych, a pojawianie się nowych. Przykładowo: obok wymienionych wcześniej znaczeń hasła **bamber** jest dziś ono stosowane z odcieniem *pot.[ocznie] pogard.*[liwie] na oznaczenie osoby mieszkającej na wsi: „[...] jakże to pocieszające dla typowego polskiego bambra ze wsi, [...] że mu żaden tam Billy Graham, żaden David Wilkerson [...] i John Smith ze

19 SGMP notuje hasła **szabel** i **szabelek**, stąd przyjmuję, że pominięcie wyrazów pochodnych jest konsekwencją zastosowanych w dziele szczegółowych rozwiązań leksykograficznych, a nie wynika z ich nieznaności.

swoimi [...] cudami nie podskoczą w niebie” [źródło: NKJP: Internet], z kolei **pyra** to dziś *żart*. [obliwie] mieszkaniec Poznania: „Mieszkam w Poznaniu [...] Jestem skromną poznańską pyrą i mam nadzieję, że przyjmiecie mnie takim, jakim jestem” [źródło: NKJP: Internet].

Na fakt, że regionalizmy WSJP PAN funkcjonują w zwyczaju językowym Polaków, wskazują również niekiedy komentarze, jakie w ich artykułach hasłowych poczynili twórcy dzieła. Są to informacje poprawnościowe, dotyczące zapisu hasła (np. hasło **gwiazdor**: „Zapisywane również wielką literą”), odmiany (np. hasło **pyza**: „zwykle lm. W M lp. używa się również formy *pyz*, w D. lm – *pyzów*, które są uznawane za niepoprawne”) czy łączliwości semantycznej (np. hasło **szabel**: „Wyraz używany jako składnik nazwy kulinarnej *wielkopolski szabel*”).

Podsumowując, ogląd regionalizmów poznańskich wyekscerpowanych z WSJP PAN wyraźnie dowodzi braku odpowiednich narzędzi badawczych potrzebnych do w miarę jednoznacznego ustalenia stratyfikacji polskiego słownictwa. Kwestią aktualną jest zwłaszcza opracowanie pełnego, aktualnego opisu odmian regionalnych polszczyzny. Tego rodzaju kompendium wiedzy zapewne ucieszyłoby nie tylko językoznawców, ale i użytkowników polszczyzny. Współczesny człowiek – mimo że pragnie egzystować w zjednoczonej Europie – czuje się również członkiem wspólnoty lokalnej, kultury małych ojczyzn. A ponieważ najistotniejszym spoiwem każdej wspólnoty jest język, nabierają znaczenia odrębności wynikające ze zróżnicowania regionalnego.

Stopień świadomości regionalizmów poznańskich z WSJP PAN na tle praktyki leksykograficznej

Regionalizmy poznkańskie w Wielkim słowniku języka polskiego PAN...

Stopień świadomości regionalizmów poznańskich z WSJP PAN na tle praktyki leksykograficznej – cd.

lp.	hasło	L	SWil	SW	SJPDor	MSJP	SJPDun	ISJP	PSWP	USJP
10	nagusy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	pyra** ^c	o	o	[]	—	—	reg.	—	regional- ny (tylko w zn. 2.)	reg. pozn.
12	pyza	—	o	o	o	o	o	o	kulinary, regionalny: „W Wielko- polsce pyzy są bardzo popularnym dodatkiem dla pieczo- nej kaczki”	o
13	spacerówka	—	—	—	—	—	o	o	o	o
14	szabel**	—	—	[]	przestarz. [ałe]	—	—	—	—	—
15	szabelek**	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	szabelkowy	o	o	brak infor- macji geo- graficznej	—	—	—	—	—	—
17	szabelków- ka	—	—	—	—	—	—	—	—	—

lp.	hasło	L	SWil	SW	SJPDor	MSJP	SJPDun	ISJP	PSWP	USJP
18	szablony	—	—	o	o	—	—	—	o	—
19	tytka	—	—	o	<i>reg. wielko- polski</i>	—	—	—	<i>regionalny</i>	<i>reg. pozn.</i>
20	wietrznik	o	o	o	o	o	—	—	o	o

— brak jednostki w słowniku

o brak omawianego znaczenia

W tabeli uwzględniono ewentualnie występujące przy hasle kwalifikatory – zawsze w postaci podanej w danym dziele.

Przypisy do tabeli

- a Liczba gwiazdek przy formie wyrazowej odpowiada liczbie badanych znaczeń regionalizmu.
- b W SW kwalifikator nieliterowy w postaci [] stosowano na oznaczenie gwaryzmów.
- c W artykułach hasłowych WSJP PAN zastosowano odmienną niż w dziełach wcześniejszych praktykę opisu hasel. Zaznacza się tu bowiem tendencja do rozczłonkowania znaczeń odnoszących się

do roślin na dwa desygnaty – nazwę rośliny i nazwę jej owocu. W słownikach starszych w artykułach hasłowych analogicznych jednostek często brakuje rozróżnienia w tym zakresie. Jeżeli nie jestem zatem w stanie ustalić (np. na podstawie dokumentacji hasłowej), o którym znaczeniu jest mowa w danym artykule hasłowym, uznaję, że analizowane dzieła odnotowują wszystkie wyszczególnione w WSJP PAN znaczenia.

Bibliografia

Źródła (wraz ze stosowanymi skrótami)

- ISJP – Bańko Mirosław, red. (2000), *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- L – Linde Samuel Bogumił (1807–1814), *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa.
- MSJP – Sobol Elżbieta, red. (1993), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa.
- NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <https://nkjp.pl> [dostęp: wrzesień 2023].
- PSWP – Zgółkowa Halina, red. (1994–2005), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań.
- SGMP – Gruchmanowa Monika, Walczak Bogdan, red. (1998), *Słownik gwary miejskiej Poznania*, Warszawa–Poznań; wyd. 2 z suplementem (1999), Warszawa–Poznań.
- SJPDor – Doroszewski Witold, red. (1958–1969), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa.
- SJPDun – Dunaj Bogusław, red. (1996), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- SWil – Zdanowicz Aleksander i in. (1861), *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno, 1861.
- SW – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- USJP – Dubisz Stanisław, red. (2003), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Warszawa.
- WSJP PAN – Żmigrodzki Piotr, red., *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl> [dostęp: listopad 2024].

Literatura

- Dubisz Stanisław (2003), *Słownik i słownictwo*, w: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. tenże, t. 1, Warszawa, s. IX–XCI.
- Pelcowa Halina (2006), *Regionalizmy czy dialektyzmy – o zjawiskach językowych wspólnych miejskiej polszczyźnie mówionej i gwarom ludowym*, w: *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. Małgorzata Świąćicka, Bydgoszcz, s. 87–103.
- Piotrowicz Anna, Walczak Bogdan, Witaszek-Samborska Małgorzata (2006), *Stan i perspektywy badań nad polszczyzną miejską Poznania*, w: *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. Małgorzata Świąćicka, Bydgoszcz, s. 105–114.
- Piotrowska Agnieszka (2006) *Regionalizmy leksykalne w najnowszych słownikach języka polskiego*, „Prace Filologiczne”, t. 51, s. 271–290.
- Piotrowska-Wojaczyk Agnieszka (2011), *Regionalizmy leksykalne w słownikach doby nowopolskiej*, Poznań.

- Piotrowska-Wojaczyk Agnieszka (2025), *Regionalizmy kresowe w Wielkim słowniku języka polskiego PAN pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego (na tle praktyki rejestrowania kresowizmów w słownikach ogólnych języka polskiego)*, „Język Polski”, z. 2, s. 53–67.
- Przęczek Sylwia (2006), *Miejsce regionalizmów leksykalnych w polszczyźnie ogólnej mieszkańców Myślenic*, w: *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. Małgorzata Święcicka, Bydgoszcz, s. 204–230.
- Źmigrodzki Piotr (2022), *Wielki słownik języka polskiego PAN w 2022 roku – osiągnięcia, perspektywy, wyzwania*, „Język Polski”, z. 3, s. 129–136.
- Źmigrodzki Piotr (2023), *Wielki słownik języka polskiego PAN. Zasady opracowania*, Kraków.

dr hab. Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk, prof. UAM – Zakład Lingwistyki Antropologicznej, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania badawcze: historia języka, leksykologia, leksykografia, zróżnicowanie regionalne polszczyzny.